

פתיחה למסכת כתובות

הנוגדים את הדין ("כל המתנה על מה שכתוב בתורה – תנאו בטל" (3) – לא בעבירה על איסורים, ולא בכיטול חובות המוטלות על הצדדים מדין תורה. יתר על כן, במשך הדורות (4) תוקנה מערכת של תנאים קבועים, מעין תכנית של חוזה אחיד, לכל הכתובות. ואף שהאיש והאשה יכולים להסכים ביניהם לבטל פרטים מסויימים, או להוסיף פרטים והסדרים אחרים, מכל מקום לכתובה סתם יש מתכונת קבועה אשר נוהגים על פיה, אלא אם כן הותנו במפורש תנאים אחרים. בירורם של התנאים הללו, למן ההתחייבויות הנובעות לפי דין התורה מן הנישואין עד לתקנות החכמים השונות, כמו גם המקרים בהם ניתן לשנות מן הנוסח הקבוע, ומה היא הדרך שבה נעשים שינויים כאלה – כל אלה הם עיקר נושאייה של מסכת זו.

אף על פי שרוב התנאים וההסדרים שבכתובה מקובלים על הכל, מכל מקום נחלקו חכמי המשנה והתלמוד בפרטי הדברים. אלו הם התנאים והדינים מדברי תורה ואלו הם מדברי חכמים, אלו הם התנאים המחייבים את הכל ואלו מהם הינם רק בגדר מנהג מקובל הניתן לשינוי. בעיקרו של דבר סוכם כי יש להבחין בין תנאים שביחסים אישיים – שאינם ניתנים לביטול, לבין הסכמים ממוניים שגם אם מקורם בדין תורה הרי הם ניתנים לשינוי או לביטול בהסכמת שני הצדדים.

חובות הבעל לאשתו מדין תורה הן "שאר כסות ועונה" (5); שאר – הוא חובת הבעל לתת מזונות לאשתו כדי צורכה, כסות – חובתו לתת לה מלבושים, עונה – חובתו לקיים עמה יחסי מין בזמנים מוסכמים. מדין תורה זכאי הבעל להפר נדרים מסויימים שנודרת אשתו. לאחר מותה יורש הבעל את רכוש אשתו (6). ומדברי סופרים חייב הבעל לשלם עבור ריפוי אשתו, ולפדותה מן השבי. וכן תקנו שהאשה עושה מלאכות מסויימות בביתה ואף מסייעת מעט בעבודתה כפרנסת המשפחה. ההכנסה מעבודתה של האשה, כמו גם כל הכנסה הבאה מרכוש השייך לאשה ("פירות נכסיה") או מציאה שהיא מוצאת שייכים לבעל. ועוד תקנו חכמים תקנות ביחס לזכויות האשה לאחר שהקשר ביניהם ניתק, אם על ידי גירושין או מוות.

(4) התקנות שבכתובה הן מתקופות שונות, יש מהן שנרמזו בתורה, ויש כאלה שנתקנו על ידי חכמים בימי הבית השני, ויש תקנות שנקבעו במקומות שונים בימי הביניים ("תקנות שו"ם" של האשכנזים, "תקנות טוליטולא" של הספרדים) ועוד.

(5) על פי הכתוב "שאר כסותה ועונתה לא יגרע" (שמות כא, י), שאף שמדובר בו באמה העבריה, אפשר ללמוד שכדאי הוא הדין לכל הנשים. ומחלוקות חכמים בענין זה היו רק בפירושה של מונחים אלה.

(6) לא הכל מודים בדין זה שהוא מן התורה, ונחלקו בכך תנאים ואמוראים, ויש ראשונים (רמב"ם ועוד) המקבלים את השיטה שירושת הבעל היא רק תקנת חכמים.

מסכת כתובות היא המסכת המרכזית (1) בסדר נשים, ובה מתבררים רוב הנושאים שבין איש לאשתו; ביחסי האישות, בחובותיהם ההדדיות, ובהסדרים הממוניים שביניהם. ובהקף הרחב – מכלול חיי הנישואין. בגלל ריכוזו וגיוון הנושאים שבה, המסתעפים לתחומים רבים ושונים בהלכה, קראו ראשונים למסכת כתובות "ש"ס קטן" או "מפתח הש"ס".

קשר הנישואין הוא מראשיתו קשר מקודש (ומכאן השם הרגיל ליצירתו של קשר זה – "קדושין") שאינו ניתן להבטל אלא על ידי מות אחד הצדדים או שטר מיוחד ("ספר כריתות"). הפרתו של קשר זה על ידי ניאוף גוררת אחריה עונשים כבדים בידי אדם (סקילה או חנק), ובידי שמים (עונש כרת). מלבד קנסות ועונשי ממון. אולם, עם זאת, היחסים בין האיש ואשתו בתוך חיי הנישואין מתבססים על פי ההלכה על מערכת התחייבויות הדדית, הבנויה לפי התנאים וההסדרים שהסכימו עליהם שני הצדדים. מערכת ההסדרים הזו מעוגנת בחוזה הנעשה בין האיש והאשה (או נציגיהם). וחוזה כתוב זה הוא הקרוי כתובה (2). הכתובה היא אפוא בעיקרה – שטר כתוב, והוא קרוי כך משום שהוא השטר הכתוב היחיד שלמעשה כל אדם נזקק לו. כיון שבחוזה הכתובה מוגדרים תנאי ההסכם שבין האיש ואשתו מובן כי הדיון בכתובות הוא בעצם בירור מקיף בזכויות ובחובות שבחיי הנישואין.

חשיבותה של הכתובה אינה אך כמכשיר מעשי להסדרת חיי הנישואין. חכמים קבעו כי קשר אישות שאין עמו כתובה אינו בגדר נישואין כלל. לפי שעצם ההבדל בין קשר אקראי ("ביאת זנות") ובין נישואין תלוי במציאותו של הסכם בין הצדדים המגדיר את התחייבויותיהם במשך הזמן שהם מצויים יחד, כמו גם בהסדרים לגבי פירוד אפשרי. וכל קשר אישות שאין עמו כתובה אינו אלא בגדר זנות.

כאמור, פרטי ההסכם בין האיש והאשה הרי הם כבכל חוזה – שני הצדדים המתקשרים בקשר נישואין קובעים מה הם התנאים על פיהם הם מתכוונים לחיות את חייהם המשותפים. עם זאת קיימות הגבלות מסויימות בדבר, לפי שאין הסכם הנישואין (כמו כל שאר הסכמים) יכול להכיל בתוכו תנאים

(1) בסדר הגמרא הרגיל מקומה של מסכת זו הוא אחרי מסכת יבמות, והרבה יגעו המפרשים להסביר מפני מה הוקדמה מסכת יבמות לכתובות, אף כי במסכת כתובות נדונים עיקרי דיני חיי המשפחה. ובסדר הגמרא של המאירי על פי הגאונים מצויה מסכת כתובות לאחר קדושין, שהרי הקידושין קודמים לכתובה.

(2) כתובה היא כנראה שם עצם מופשט מן השרש "כתב", על משקל סגולה.

(3) כתובות פגא (ובעוד מקומות רבים בתלמוד). כלל זה, הנדון הרבה במסכת כתובות, מתייחס לפי מסקנת ההלכה רק לעניני איסור והיתר ולא לדיני ממונות. ואף בכך יש פרטים רבים, הן מבחינת ניסוחם של התנאים, והן משום שיש דברים בהם קבעו חכמים תקנות מיוחדות.

לכרר את העובדות לאשורן. כאשר הבעל טוען, דרך משל, שמצא שאשתו לא היתה בתולה בשעת הנישואין הרי אימותה של טענתו או אימות הסבריה של האשה אין להם תמיד סיוע בעדות חיצונית כלשהי. ובית הדין נזקק משום כך להסתמך על קביעות כוללות ביחס לנאמנות אדם בטענות אלה. והשלב השני הוא כתיקונם של הדברים. ובהתאם לחומרתן של הטענות יש דרכים שונות לעשות זאת. למן האפשרות התיאורטית של ביטול ("עקירת") הנישואין מיסודם⁽⁸⁾, שבירת ההסכם על ידי גט ("מוציא ונותן כתובה" כאשר הבעל הוא האשם, או "יוצאה בלא כתובה" כאשר האשה היא האשמה בדבר), או על ידי קנסות שונים (קנסות ממוניים ואחרים) כדי לכפות את ביצועו של ההסכם.

מכלול הנושאים הללו, הן מבחינת דיני איסור והיתר והן מבחינת דיני ממונות הוא עיקרה של מסכת כתובות. ונוסף לאלה כמה נושאים קרובים בענינם – מקצת דיני יוחסין, דיני האנוסה והמפותה ודיני מוציא שם רע. וכדרך הגמרא – הרבה ענינים אחרים בכל התחומים, המתבררים אגב המשא והמתן בנושאים המרכזיים.

במסכת יש שלש חטיבות כלליות: אחת, בדיני הבתולה: בנישואין, כאונס, ובהוצאת שם רע. השניה, בפרטי תנאי הכתובה הרגילים. השלישית, בדיני נכסי האשה, ותשלום הכתובה. נושאים אלה נדונים בשלשה עשר הפרקים של המסכת, וכדרך הגמרא יש מהם העוסקים בנושא מוגדר אחד, ואחרים הדנים בנושאים שונים, או בנושא אחד נדון בפרקים אחדים. ואלו הם:

פרק ראשון, "בתולה נשאת", דן בעיקר בנישואי הבתולה ובנאמנות האיש והאשה לגבי טענת בתולים.

פרק שני, "האשה שנתארמלה", עוסק באותם מקרים בהם מאמינים לעדות שאינה מקובלת כרגיל – עדות של אדם לגבי עצמו או קרוביו, או בעדותו של הפסול להעיד. ובדיני השבויה.

פרק שלישי, "אלו נערות", עוסק בדיני האונס והמפתה, ובבירור כללי של היחס בין עונשי גוף ועונשי ממון.

פרק רביעי, "נערה שנתפתתה", דן בדרך כלל בזכויות ההדדיות של האב ובתו, הבעל ואשתו, וכפרט בדיני מוציא שם רע. ובו מבוארים עיקרי תנאי הכתובה.

פרק חמישי, "אף על פי", עוסק בפרטי תקנות הכתובה, ובעיקר במקרים בהם משנים את התנאים הקבועים, אם על ידי הסכם הדדי או על ידי צד אחד.

פרק שישי, "מציאת האשה", דן בעיקר בצד הממוני של הסכם הכתובה, בסכומים הראויים להנתן וכיחס בין הכתובה ובין הרכוש שמביאה האשה מבית אביה.

פרק שביעי, "המדיר", דן בביטול הסכם הכתובה, בשלימותו או בחלקו, בגלל נדרים או מומים שיש באיש או באשה.

תקנה עיקרית אחת היא הכתובה כמשמעות המצומצמת של המלה – סכום מינימלי קצוב שהבעל (או יורשיו) חייב לתת לאשה אם מגרש אותה או כאשר היא מתאלמנת ממנו. לגבי סכום זה ("עיקר כתובה") מבחינים בין בתולה שכתובתה מאתים דינרים, וזו שאינה בתולה שכתובתה מאה דינר ("מנה"). הבעל רשאי להוסיף על סכום קצוב זה כמה שירצה ("תוספת כתובה"), אבל אינו רשאי לפחות ממנו, ואם פחת ממנו הרי זה כביטול הכתובה כולה, ויחסייהם אינם נחשבים ליחסי נישואין אלא לזנות. ועוד תקנו חכמים בדורות ראשונים שכל נכסיו של הבעל⁽⁷⁾ משועבדים ואחראים לפרעון הכתובה. לאחר מותה של האשה חייב הבעל בהוצאות קבורתה. ולאחר מותו של הבעל רשאית האלמנה לשבת בביתו ולהתפרנס מנכסיו כל זמן אלמנותה. כמו כן תנאי קבוע הוא שמכוח הכתובה בנות הנולדות לאיש מאשתו זו ניוזנות מנכסיו לאחר מותו ("כתובת בנן נוקבין"), ובניו שנולדו לאשה זו יורשים את כתובת אמהם נוסף לחלקם בירושה ("כתובת בנין דיכרין").

מערכת זו של חובות וזכויות שבנישואין חלה בדרך כלל ככל נישואין, שגם כאשר לא נכתבו כמפורש יש להם תוקף בהיותם "תנאי בית דין". אולם יש מקום לבירור פרטי התנאים הללו וביישומם במקרים שונים. וכמו כן – מה הם התנאים שאינם ניתנים לשינוי או לביטול, אם מפני מהותם ואם מפני שחכמים גזרו שלא יבטלו אותם. ולגבי התנאים שאפשר לשנותם – מה היא הדרך החוקית בה אפשר לעשות זאת.

כיון שהנישואין מושתתים על הסכם, הרי כמו בכל הסכם אחר עלולים להיווצר סכסוכים שונים בין הצדדים. ביחסים שבין איש ואשתו עשויות להיות מריבות או חוסר התאמה אישית, ואלה כשלעצמם אינם ענין לבית הדין או לבירור הלכתי אלא בשעה שבני הזוג מחליטים להפרד. אולם קיימים גם סכסוכים אחרים שהם נושא לבירור הלכתי – כאשר בני הזוג מאשימים זה את זה בביטול תנאי ההסכם. טענות כאלה יכולות להיות לגבי עיקר הנישואין; כאשר אחד הצדדים טוען שהוטעה במדה כזו עד שלא היה מסכים לנישואין אילו ידע על כך מראש ("מקח טעות"). כאשר בעיות אלה מתגלות לאחר האירוסין ולפני הנישואין הן נידונות בעיקר במסכת קדושין, ואילו כאשר הן מתגלות לאחר הנישואין הרי הן שייכות בעיקר למסכת כתובות. ויש גם טענות אחרות הנוגעות לקיום תנאי ההסכם שבין הצדדים, כאשר אחד מבני הזוג טוען שהשני אינו מקיים את ההתחייבויות המוטלות עליו.

כאשר מגיעים סכסוכים כאלה לפני בית הדין יש שני שלבים עקרוניים בדיון ההלכתי. הראשון הוא בבירור אמיתותן של הטענות. שהרי כאן, יותר מבכל הסכם אחר, יש פרטים שונים שמטבע הדברים קשה או בלתי אפשרי

סוגים של נישואי טעות, כגון במקרה של מיאון, או כנימוק מסייע לגט. שיקולים הלכתיים ומעשיים רבים מונעים שימוש באמצעי זה לגבי מקרים פרטיים.

(7) בזמן התלמוד, כאשר היו לרוב היהודים קרקעות היה שעבוד זה בעיקרו על נכסי דלא נייד, אולם כבר בתקופת הגאונים תקנו שאחריות זו תחול על כל נכסי הבעל בכל צורה בה הם מצויים.

(8) אפשרות זו של ביטול הקידושין מעיקרם משמשת בעיקר לגבי

בכתובה, ותנאים בהם נוטלת את כתובתה. ואגב כך בנשים שמחמת פסול שבנישואיהן אינן זכאיות לכתובה.

פרק שנים עשר, "הנושא את האשה", דן בעיקר בדיני האלמנה ובזכויות הבאות מכוח תנאי הכתובה, ובייחוד בהסכמי מזונות מיוחדים.

פרק שלשה עשר, "שני דיני גזירות", עוסק בבעיות הנובעות מחמת שינוי מקום, הן לגבי זכות האשה למזונות כאשר בעלה במדינה אחרת, והן בזכות בני הזוג לשנות את מקומם, ובשאר בעיות הנובעות משינוי מקום הדיור.

פרק שמיני, "האשה שנפלג", דן בשאלה עד כמה יש לבעל שליטה על הנכסים שמביאה אשתו ("נכסי מלוג").

פרק תשיעי, "הכותב", עוסק בבירור תוקף הכתובה – הן באפשרות של ויתור על חלק מן הזכויות המוקנות בה, והן ביחס בין שטר הכתובה והתחייבויות אחרות.

פרק עשירי, "מי שהיה", דן בשאלה כיצד מתחלק רכוש הבעל בין נשים אחדות, ובכך בחלוקת רכוש בין תובעים רבים מסוגים שונים.

פרק אחד עשר, "אלמנה ניזונת", עוסק בזכויות האלמנה